

AKTUALIZACJA STRATEGII INTEGRACJI I
ROZWIĄZYWANIA PROBLEMÓW
SPOŁECZNYCH
GMINY ŁAPY NA LATA 2014-2021

ZESPÓŁ DS. OPRACOWANIA
STRATEGII
GMINY ŁAPY

Grudzień 2018

WSTĘP	3
1. CZĘŚĆ DIAGNOSTYCZNA	5
1.1. CHARAKTERYSTYKA GMINY	5
1.2. ZASOBY UMOŻLIWIAJĄCE ROZWIĄZYWANIE PROBLEMÓW SPOŁECZNYCH	9
1.3. PODSUMOWANIE CZĘŚCI DIAGNOSTYCZNEJ	12
2. CZĘŚĆ PROGRAMOWA	19
2.1. MISJA	19
2.2. CELE STRATEGICZNE, PROGNOZA ZMIAN.	20
2.3. MONITORING I WDRAŻANIE STRATEGII	34
2.4. RAMY FINANSOWE	36
ZAKOŃCZENIE	37

Integracja i rozwiązywanie problemów społecznych jest obok rozwoju infrastruktury jednym z najważniejszych zadań każdej gminy i miasta. Podstawę do realizacji działań w tym obszarze, do podejmowania interwencji społecznych, pomocowych i profilaktycznych stanowi Strategia Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych. Samorząd oraz instytucje pomocowe miasta i gminy łąpy opierały dotąd swoje zadania o opracowany w 2006 roku dokument strategiczny.

Pracę nad Strategią rozpoczęto od zbierania materiałów i danych statystycznych od instytucji i organizacji z terenu miasta i gminy w maju 2013. Od maja do września 2013 spotykał się Zespół ds. Opracowywania Strategii w składzie: Koordynator opracowania GSRPS i Zespołu Roboczego – Katarzyna Żukowska-Koc, Zastępca koordynatora Zespołu Roboczego - Justyna Miszczuk, Sekretarz Zespołu Roboczego - Beata Kięsa-Dowejko, oraz członkowie zespołu roboczego: ks. kan. Krzysztof Jurczak, Małgorzata Wasilewska, Urszula Mularczuk, Edyta Michałowska, Mariola Grodzka, Aneta Perkowska, Elżbieta Płońska, Grzegorz Perkowski, Dorota Więcko, Małgorzata Roszkowska, Tadeusz Perkowski.

Podczas trzech spotkań roboczych Zespół dokonał analizy zasobów społecznych, instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych, przeprowadził weryfikację silnych i słabych, szans i zagrożeń płynących z otoczenia zewnętrznego. Dokonał identyfikacji głównych obszarów problemowych w sferze społecznej (opisane w rozdziale I). Przeanalizował możliwości oraz ograniczenia istniejące w samym systemie gminy i poza nim. Pozwoliło to określić rzeczywisty obraz warunków realizacji strategii, sformułować cele i kierunki działania zawarte w II rozdziale.

Ustalono, że przeprowadzone zostaną konsultacje społeczne, tak by społeczność miasta mogła uczestniczyć w procesie tworzenia dokumentu oraz wnieść do niego ewentualne uwagi i poprawki. Zaplanowano przyjąć Strategię podczas sesji Rady Miejskiej przed końcem 2013 roku.

O prezentowanym kształcie Strategii zdecydowała nie tylko **różnorodność problemów społecznych** występujących w mieście i gminie, ale również konieczność odniesienia do **aktów prawnych**. Są to m.in.:

1. Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz.U. z 2018 r. poz. 1508)
2. Ustawa o świadczeniach rodzinnych z dnia 28 listopada 2003 roku (Dz.U. z 2017 poz. 1552)
3. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 r. (Dz.U. z 2018 poz.450)
4. Ustawa o zatrudnieniu socjalnym z dnia 13 czerwca 2003 roku (Dz.U. z 2016 poz.1828)
5. Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 20 kwietnia 2004 roku (Dz. U. z 2018 r. poz.1265)
6. Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z dnia 26 października 1982 roku (Dz.U. z 2018 poz. 2137)

7. Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z 27 sierpnia 1997 roku (Dz.U. z 2018 poz. 511)
8. Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii z 29 lipca 2005 roku (Dz.U. z 2018 poz. 1030)
9. Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego z 19 sierpnia 1994 roku (Dz.U. z 2018 poz. 1878)
10. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 29 lipca 2005 roku (Dz.U. z 2015 poz. 1390)
11. Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku (Dz.U. z 2018 poz. 998)
12. Ustawa o wspieraniu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem” z dnia 4 listopada 2016 roku (Dz.U. z 2016 r. Nr 1860).

W związku z tymi wszystkimi elementami powstał prezentowany dokument - opracowany przy pomocy samorządu i Zespołu ds. Opracowania Strategii.

Aktualizacja Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Łapy na lata 2014-2021 jest zintegrowanym dokumentem planistycznym, mającym charakter długofalowej strategii sektorowej z zakresu polityki społecznej w mieście i gminie. Stanowi ona tzw. inwentaryzację strategiczną, będącą próbą uaktualnienia, usystematyzowania i hierarchizacji niezbędnych działań. To długofalowa koncepcja działania w zakresie polityki społecznej obejmująca założenia strategiczne w postaci celów wynikających z sytuacji społeczno-gospodarczej i potrzeb mieszkańców oraz uwarunkowań zewnętrznych, wskazująca środki ich osiągnięcia oraz dążenia do osiągnięcia postępu społecznego.

Strategia stanowi dokument, będący podstawą do prowadzenia efektywnej polityki społecznej i przyczyni się do koordynacji działań instytucji samorządowych, pomocy społecznej i organizacji pozarządowych. Wszystkie elementy strategii tworzą spójną całość zawierającą wszystkie niezbędne elementy właściwe dla tego typu dokumentu.

W dwóch rozdziałach przedstawia on proces diagnostyczny, a także charakterystykę gminy w kontekście jej dzisiejszych problemów/potrzeb. Opierając się na istniejących aktach i programach oraz doświadczeniu Zespołu stworzono wizję, cele i kierunki działań. Zawarto sposób wdrażania i monitorowania efektów Strategii w latach 2014-2021.

Konstruując Strategię Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych należało pamiętać, że nie jest to jedyny dokument w obszarze polityki społecznej, którego skutki będą dotyczyły mieszkańców miasta. Krytyczna analiza dokumentów programowych na poziomie kraju, województwa czy powiatu pozwala na skuteczniejsze programowanie działań na poziomie lokalnym, tak by wpisywać się własnymi konstrukcjami programowymi w już funkcjonującą rzeczywistość formalno-prawną. Skorzystano między innymi z:

- Strategii Rozwoju Kraju 2020,

- Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego,
- Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego do roku 2020,
- Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020: Nowy Wymiar Aktywnej Integracji,
- Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej,
- Strategii Rozwoju Polski Wschodniej do 2020,
- Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020,
- Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2014-2020 (projekt),
- Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2013-2020.

Dzięki refleksji nad powyższymi dokumentami, kompleksowością podejścia oraz sposobem uspołecznionego opracowania prezentowana Strategia Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta i Gminy Łapy na lata 2014-2021 ma nowoczesny, partycypacyjny wymiar lokalnej polityki publicznej.

I. CZĘŚĆ DIAGNOSTYCZNA

1.1. CHARAKTERYSTYKA GMINY

Łapy są gminą miejsko – wiejską położoną w północno-wschodniej Polsce, w środkowej części województwa podlaskiego, w odległości 23 km od Białegostoku. Zajmują powierzchnię 128 km² (w tym miasto 12 km²) i liczy 21 476 osób (stan na 31.12.2017) mieszkańców.

Gmina jest jedną z piętnastu jednostek samorządu terytorialnego wchodzącego w skład powiatu białostockiego ziemskiego. Do gminy, oprócz miasta Łapy, należą dwadzieścia cztery sołectwa: Bokiny; Daniłowo Duże; Daniłowo Małe; Gąsówka Oleksin; Gąsówka Osse; Gąsówka Skwarki; Gąsówka Somachy; Gąsówka Stara; Łapy Dębowina; Łapy Kołpaki; Łapy Korczaki; Łapy Łynki; Łapy Pluśniaki; Łapy Szofajdy; Łupianka Nowa; Łupianka Stara; Płonka Kościelna; Płonka Kozły; Płonka Matyski; Płonka Strumianka; Roszki Włodki; Roszki Wodźki; Uhowo; Wólka Waniewska (rysunek 1).

Gmina Łapy graniczy od północy z gminą Choroszcz, od wschodu z gminami Turośń Kościelna i Suraż, od zachodu z gminą Sokoły, a od południa z gminą Poświętne.

Gmina Łapy ma charakter rolniczo-przemysłowy i posiada dogodne połączenia kolejowe i drogowe. Stacja kolejowa leży na głównym szlaku Warszawa – Białystok - Petersburg, co stwarza bezpośrednie połączenie międzynarodowe, ze stolicą Polski i województwa.

Na sieć drogową składają się drogi wojewódzkie (nr 678, 681, 682), drogi powiatowe i gminne. Położenie komunikacyjne jest istotnym czynnikiem warunkującym rozwój gospodarczy miasta i gminy. Liczba podmiotów gospodarczych wg ewidencji działalności gospodarczej prowadzonej przez Burmistrza Łap i wg Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej.

TABELA 1 Rejestracja podmiotów gospodarczych na przestrzeni lat 2010-2017

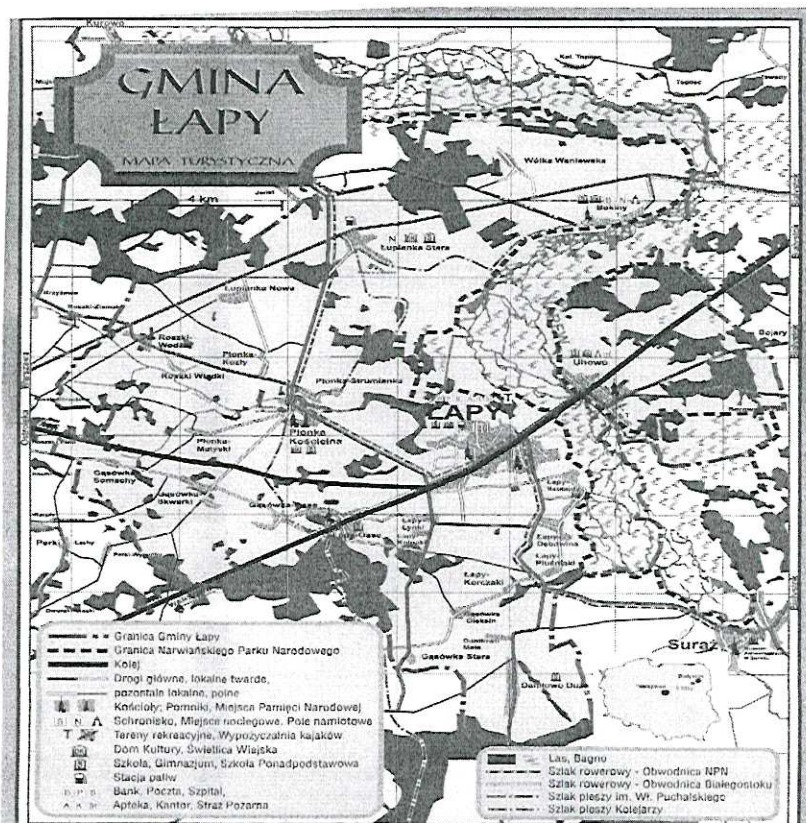
Rok	Liczba podmiotów powstałych	Liczba podmiotów wykreślonych
2010	217	108
2011	201	488
2012	155	94
2014	139	81
2016	122	74
2017	134	84

Źródło: dane własne na podstawie EG

Są tu dwa przedszkola publiczne, do których uczęszcza 396 dzieci, oraz 287 dzieci uczęszczających do oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych.

W gminie jest 6 szkół podstawowych publicznych, w których uczy się 1139 uczniów oraz jedna szkoła podstawowa niepubliczna licząca 131 uczniów, trzy gimnazja publiczne, w których uczy się 294 uczniów, oraz jedno niepubliczne liczące 50 uczniów, szkoły ponadgimnazjalne.

Rysunek 1. Gmina Łapy

Liczba ludności w Gminie Łapy na przestrzeni ostatnich lat zmniejsza się, można zaobserwować wyraźną tendencję spadkową.

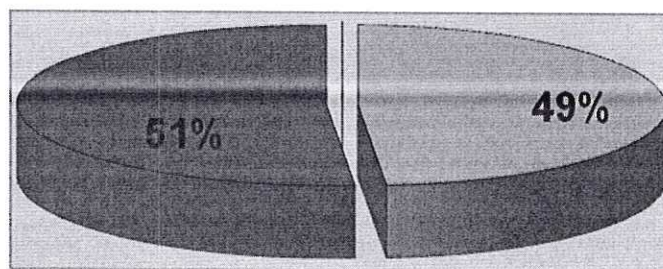
Tabela 2: Liczba ludności w latach 2006-2012

Lata	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2014	2016	2017
Liczba mieszkańców	22 968	23 031	22 944	22 770	22 631	22 518	22 414	22 040	21 624	21 476

Źródło: Dane Urzędu Miejskiego w Łapach

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego z 31 grudnia 2017 roku, gminę Łapy zamieszkiwało 21 476 osób, w tym 11 065 kobiet i 10 411 mężczyzn.

Wykres 1 Płeć mieszkańców gminy

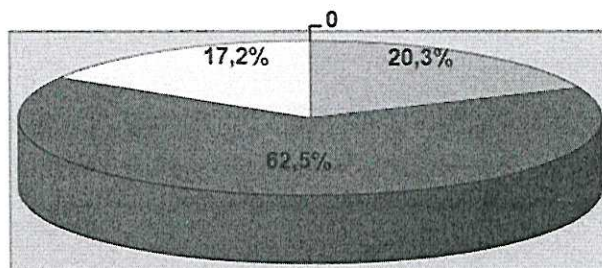
□ Mężczyźni ■ Kobiety

Tabela 3 Ludność w przedziałach wiekowych w gminie w latach 2006-2017

		2006	2009	2012	2014	2016	2017
Wiek	Płeć	Razem	Razem	Razem	Razem	Razem	Razem
0-18	Mężczyzn	2565	2301	2049	1952	1892	1877
	Kobiet	2440	2185	2000	1868	1831	1836
		5005	4486	4049	3820	3723	3713
19-65	Mężczyzn	7571	7662	7652	7497	7267	7152
	Kobiet	7159	7102	6907	6716	6415	6274
		14 730	14 764	14 459	14 213	13 682	13 426
> 65	Mężczyzn	1049	1136	1181	1251	1326	1382
	Kobiet	2184	2384	2625	2756	2893	2955
		3233	3420	3806	4007	4219	4337
Razem		22 968	22 770	22 414	22 040	21 624	21 476

Źródło: Dane Urzędu Miejskiego w Łapach

Wykres 2 Struktura wiekowa mieszkańców gminy Łapy w 2017 roku

osoby w wieku przedprodukcyjnym
 osoby w wieku produkcyjnym
 osoby w wieku poprodukcyjnym

Źródło: dane własne na podstawie Urzędu Miejskiego w Łapach

W roku 2017 teren gminy Łapy zamieszkiwało 21 476 osób, z czego 3.713 osoby to młodzież i dzieci, 13.426 osób osiągnęło wiek produkcyjny, a 4.337 osób wiek poprodukcyjny. Liczba dzieci zmniejszyła się znacznie (5005 w 2006, 4049 w 2012r., 3713 w 2017r.), zaś wzrosła liczba osób w „srebrnym wieku” (3233 w 2006r., do 3806 w 2012r., 4337 w 2017 r.)

Zgodnie z danymi Ewidencji Ludności Gminy Łapy, w ostatnich kilku latach przyrost naturalny ludności był ujemny. To niekorzystna sytuacja.

Zauważalna jest również migracja ludzi młodych i wykształconych ze wsi do miast, co znacznie zmniejsza szanse rozwoju gminy

Na tle danych dotyczących struktury wiekowej mieszkańców kraju, gmina ŁAPY wypada porównywalnie. Dostrzegamy wysoki procent osób w wieku produkcyjnym z tendencją wzrostową i stosunkowo niski w porównaniu ze średnią krajową i odsetek osób w wieku poprodukcyjnym. Należy jednak pamiętać, że struktura wiekowa ulega zmianom i w perspektywie kilku najbliższych lat trzeba się liczyć ze wzrostem ilości osób w wieku poprodukcyjnym. Aktualnie według danych w roku 2017 wzrost ten jest niewielki.

Prezentowane dane pozwoliły na sformułowanie następujących **wniosków**:

- zmniejsza się liczba mieszkańców (spadek liczby mieszkańców o 148 osób w stosunku do liczby z 2016r.),
- społeczeństwo „starzeje się” - maleje liczba dzieci i młodzieży w stosunku do liczby ludzi w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym,
- następuje spadek dzietności w gminie.

Praca nad dokumentem Strategii pozwoliła Zespołowi ds. Opracowania opracować listę zasobów instytucjonalnych miasta i gminy.

Rozwiązywanie problemów społecznych bez budowania zaplecza zasobów jest niemożliwe. Nawiązanie długofalowej współpracy i pozytywnych relacji, szczególnie z podmiotami instytucjonalnymi (np. samorządowymi, społecznymi, gospodarczymi, kościelnymi) pozwala wykorzystać kompetencje różnych podmiotów i gromadzić istniejące najlepsze doświadczenia. Kapitał traktowany jest jako dobro najwyższe na rynku społecznym i gospodarczym XXI w.

1.2 ZASOBY UMOŻLIWIAJĄCE ROZWIĄZYWANIE PROBLEMÓW SPOŁECZNYCH

Zasobami umożliwiającymi rozwiązywanie problemów społecznych określamy instytucje znajdujące się na terenie miasta i gminy, działające w obszarze polityki społecznej i rozwiązujące dane problemy. Są to zarówno jednostki samorządowe, jak i niepubliczne, na przykład organizacje pozarządowe. Wśród nich należy wymienić:

Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Łapach
Środowiskowy Dom Samopomocy
Ośrodek Przedsiębiorczości w Łapach
Klub Integracji Społecznej „Sukces w działaniu” w Łapach
Dzienny Dom „Senior +”
Centrum Integracji Społecznej PRZYSTAŃ w Łapach
Dom Kultury w Łapach
Biblioteka Publiczna oraz 3 Filie Biblioteczne na wsiach Daniłowo, Płonka Kościelna, Uhowo
Ośrodek Kultury Fizycznej w Łapach
UKS Akademia Siatkówki Łapy
Szkolne Ośrodki Kariery
2 przedszkola publiczne
7 szkół podstawowych , w tym 1 niepubliczne, 4 gimnazja, w tym 1 niepubliczne
I Liceum Ogólnokształcące oraz Zespół Szkół Mechanicznych

Świetlica Socjoterapeutyczna „Świat w kolorach”

Powiatowy Urząd Pracy, Filia w Łapach

Komisariat Policji w Łapach

Jednostka Ratowniczo – Gaśnicza Nr 5 PSP w Łapach

Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Łapach (szpital, przychodnie, Zakład
Pielęgnacyjno-Opiekuńczy)

Miejska Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych

Zespół Interdyscyplinarny ds. przeciwdziałania przemocy w rodzinie

W Łapach działają fundacje, stowarzyszenia, kluby sportowe, spółdzielnie oraz parafie Kościoła rzymskokatolickiego. Pomędzy sektorem publicznym a pozarządowym istnieje dobry przepływ informacji dotyczący podopiecznych korzystających z pomocy.

Organizacje pozarządowe działające na terenie miasta i gminy Łapy wspomagające rozwiązywanie lokalnych problemów społecznych: Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych „Impuls”, Fundacja Vita Familiae, Stowarzyszenie „Pomocna Dłoń”, Miejski Klub Sportowy „Pogoń” Łapy, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego Kropla Draży Skale, Fundacja Wspierania Przedsiębiorczości Optima, Fundacja „Morsy bez granic, powrót do natury”, Fundacja Kaprys, Fundacja Darka Strychalskiego „Zwycięzca”, Fundacja Aktywizacja, Stowarzyszenie „Nasze Łapy – Twoja Przyszłość”, Stowarzyszenie „Radio Pomost”, Stowarzyszenie „Logos”, Stowarzyszenie „Razem dla Uchowa”, Koło Gospodyń Wiejskich w Łupiance Starej, Stowarzyszenie Nasza Płonka, Stowarzyszenie „Łapska Dwójka”, Stowarzyszenie „KUL-TURYSTA”, Uniwersytet Trzeciego Wieku w Łapach, Fundacja Larus, Stowarzyszenie Przyjaciół Osse, Izba Gospodarcze w Łapach, Stowarzyszenie Miłośników Wsi Wólka Waniewska, Spółdzielnia Socjalna Łap Szansę, Fabryka Rozwoju Lokalnego, Łapskie Stowarzyszenie Rowerowe „Peleton”, Stowarzyszenie „NAsza Przyszłość”, Ochotnicza Straż Pożarna w Płonce Kościelnej, Ochotnicza Straż Pożarna w Uhowie, Ochotnicza Straż Pożarna w Bokinach, Ochotnicza Straż Pożarna w Łapach, Ochotnicza Straż Pożarna w Łupiance Starej Ochotnicza Straż Pożarna w Daniłowie Dużym, Ochotnicza Straż Pożarna Łapy- Dębowina, Łapski Ogólniak, Europejskie Forum Inicjatyw Euroidea, Kółko Rolnicze w Gąsówce- Osse, „Szansa dla gimnazjum w Łapach”, Stowarzyszenie „Petrus”, „Stowarzyszenie Szkoła bez Barrier w Łapach, Związek Zawodowy Pracowników Domu Pomocy Społecznej w Uhowie, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Pracowników „Społem” Powszechnej Spółdzielni Spożywców w Łapach, Zrzeszenie Producentów Mleka „AWISSA”, Bank Spółdzielczy w Łapach, Łapskie Stowarzyszenie

Klubów Abstynenta „Przyszłość”, Spółdzielnia Mieszkaniowa „Kolejarz”, Spółdzielczy Zakład Kótek Rolniczych, Stowarzyszenie Producentów Mleka „Struga”, Spółdzielnia Mleczarska W Łapach.

1.3 PODSUMOWANIE CZĘŚCI DIAGNOSTYCZNEJ

W listopadzie 2017 roku wśród mieszkańców zostało przeprowadzone ankietowanie. Zebrane podczas badania dane posłużyły do wypracowania elementów diagnostycznych dla zespołu ds. opracowania „Strategii Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Łapy na lata 2014 - 2021”.

Respondentami badań byli: uczniowie, pracownicy organizacji pozarządowych, uczniowie, klienci pomocy społecznej, mieszkańcy miasta.

Analiza ankiet i opracowane rekomendacje zostały przygotowane przez pracowników Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej.

Narzędziem badawczym była anonimowa ankieta. W badaniu wzięło udział 200 osób w wieku od 13 lat z wykształceniem podstawowym, gimnazjalnym, zawodowym, średnim i wyższym. Grupę badawczą stanowił przekrój różnych grup społecznych. 73,5% badanych stanowiły kobiety, 26,5% mężczyźni. 73% badanych jako miejsce zamieszkania wskazało miasto, 26% wieś.

WNIOSKI I REKOMENDACJE Z BADAŃ

- Wśród najważniejszych problemów społecznych mieszkańcy wskazali na **bezrobocie**. To najważniejszy element do pracy instytucji i organizacji w najbliższych latach,
- Na drugim miejscu znalazły się niewystarczające miejsca do spotkań, imprez społecznościowych i spędzania czasu wolnego dla młodzieży i rodzin, szczególnie w sołectwach, poza miejscowością gminna,
- Ważnym aspektem aktualizacji strategii powinna być też sprawa migracji rodzin, wyobcowania osób starszych, ich izolacji oraz problem uzależnień i pomocy rodzinom,
- Jednym z ważnych aspektów wynikających z badań jest oczekiwany wzrost aktywności mieszkańców w rozwiązywaniu problemów poprzez integrację, działania w grupach i organizacjach społecznych.

Wybrane elementy diagnozy wraz z podsumowaniem.

Na terenie gminy Łapy działalność związaną z krzewieniem kultury prowadziła Biblioteka Publiczna oraz Dom Kultury. W latach 2006-2017 biblioteka znajdowała się w Łapach oraz 3 Filie Biblioteczne na wsiach Daniłowo, Płonka Kościelna, Uhowo.

Wśród najważniejszych potrzeb **obszaru kultury** na lata 2014-2021 zdefiniowano:

- Remonty kapitalne pomieszczeń bibliotek w Łapach i Uhowie,
- Zmiana dysproporcji w jakości życia w sołectwach, w dostępie osób i rodzin do kultury,
- Wyposażenie pracowni merytorycznych (dotyczy głównie obszaru miasta Łapy),
- Zwiększenie poziomu dofinansowania działalności kulturalnej w mieście.

Edukację w gminie zapewniają: dwa przedszkola publiczne, do których uczęszcza 396 dzieci, oraz 280 dzieci uczęszczających do oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych.

W gminie jest 6 szkół podstawowych publicznych, w których uczy się 1139 uczniów oraz jedna szkoła podstawowa niepubliczna licząca 131 uczniów, trzy gimnazja publiczne, w których uczy się 244 uczniów, oraz jedno niepubliczne liczące 100 uczniów, szkoły ponadgimnazjalne.

Do ważnych potrzeb i problemów obszaru edukacji na najbliższe lata należy:

- Unowocześnienie i pełne wykorzystanie bazy lokalowej, w tym doposażenie sal przedmiotowych i pracowni,
- Zmniejszenie liczby dzieci powoduje konieczność ograniczenia zatrudnienia w placówkach,
- Należy utrzymać formy organizacji stypendiów uczniowskich, w tym pomocy socjalnej,
- Zadbać o rozbudowę zaplecza sportowego, sali gimnastycznej oraz sprzętu sportowego,
- Wskazano również konieczność instalacji monitoringu zewnętrznego i wewnętrznego na obiekcie przedszkola.

Na dzień 31.12.2017 w Filii w Łapach zarejestrowanych było 1179 bezrobotnych, w tym 559 kobiet, co oznacza powolną stabilizację, po kryzysowym 2009 roku, kiedy nastąpiło zamknięcie Cukrowni Łapy i Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Łapach.

Tabela 4 Liczba bezrobotnych w latach 2006-2016

ROK	Liczba bezrobotnych		Bezrobotni z prawem do zasiłku	
	ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety
Grudzień 2006	1658	910	113	44
Grudzień 2009	1939	902	596	105
Grudzień 2012	1715	712	163	67

Grudzień 2016	1341	559	91	40
Grudzień 2017	1179	504	134	65

Dane: Powiatowy Urząd pracy, Filia w Łapach

Wnioski dotyczące obszaru rynku pracy:

- Występuje wysoki poziom bezrobocia wśród mieszkańców, jednak zauważamy tendencję spadkową,
- Grupami najbardziej zagrożonymi w gminie są młodzież, osoby bez wykształcenia, osoby po 50 roku życia,
- Na terenie miasta i gminy jest niewystarczająca liczba lokalnych zakładów i instytucji, aby przyjąć osoby bezrobotne, niewiele jest również inwestycji zewnętrznych w gminie,
- Władze miasta starają się stworzyć jak najlepsze warunki rozwoju lokalnego. Dbają i zabiegają o ciągłą rozbudowę i poprawę infrastruktury technicznej i społeczno – gospodarczej. W związku z niewielkimi inwestycjami na terenie gminy uruchomiono specjalną strefę ekonomiczną, podejmowane są działania w kierunku pozyskiwania inwestorów.

Zadania służby zdrowia w dziedzinie profilaktyki, leczenia i rehabilitacji w gminie realizuje Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Łapach, który posiada trzy przedsiębiorstwa:

1. Szpital
2. Przychodnie
3. Zakład Pielęgnacyjno – Opiekuńczy.

Wśród problemów zdrowotnych mieszkańców są wymieniane:

- choroby cywilizacyjne: cukrzyca, nadciśnienie tętnicze, choroba niedokrwienna serca, nowotwory
- przewlekłe choroby płuc spowodowane paleniem (POCHP).

Wnioski dotyczące obszaru zdrowia mieszkańców gminy:

- Należy utworzyć miejsce ułatwiające dostęp do terapii dla osób współzależnych,
- Brak stałej pomocy terapeutycznej,
- Występuje wzrost liczby dorosłych osób zależnych z powodu zaburzeń psychicznych,
- Zwiększyła się liczba dzieci z zaburzeniem zachowania, depresjami,
- Poważnym problemem młodzieży jest upijanie się (stabilizacja wskaźników picia i upijania się)
- Rozpowszechnienie używania substancji nielegalnych jest znaczne, chociaż o wiele niższe niż

legalnych – spośród nielegalnych najbardziej rozpowszechnione są przetwory konopi.

- Należy też zadbać o sukcesywne odtwarzanie wyposażenia w sprzęt i aparaturę medyczną oraz zwiększyć bazę łózkową Zakładu Pielęgnacyjno – Opiekuńczego.

Według danych Urzędu Statystycznego w Białymstoku liczba mieszkańców Łap w wieku 60 lat i powyżej w latach 2006 – 2017 sukcesywnie rośnie:

W 2006 roku było to 3233 osoby,

2009 roku 3420 osób,

2012 roku już 3806,

2014 roku już 4007,

2016 roku już 4219,

Zaś w 2017 już 4337

W 2017 roku Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Łapach udzielał wsparcia z powodu:

- ubóstwa – 1047 rodzin,
- długotrwałej lub ciężkiej choroby – 241 rodzin,
- niepełnosprawności – 216 rodzin.

Rozszerzenie trudności jakie mają osoby zależne- stare i niepełnosprawne przejawia się w następujących wnioskach:

- Występuje wyobcowanie osób starszych i samotnych – 20,3 % mieszkańców to osoby w wieku poprodukcyjnym,
- W związku z wykluczeniem transportowym i brakiem miejsc spotkań aktywność osób starszych i niepełnosprawnych z terenu sołectw jest niska,
- Ponownie uwidaczniają się dysproporcje w jakości życia w sołectwach- dostępność do usług jest niższa niż w miejscowości gminnej,
- Brak instytucji, która świadczyłaby osobom tego potrzebującym już w niedługim prawdopodobnie czasie usługi całodobowe,
- Nadal występują bariery architektoniczne oraz niewłaściwy stan techniczny bazy lokalowej,
- Należy stale współpracować z partnerami społecznymi w obszarze niepełnosprawności i włączenia społecznego osób starszych.

W roku 2017 Komisariat Policji w Łapach zanotowała 1845 interwencji. Analiza danych w tabeli wskazuje na ich wysoką liczbę.

Tabela 5 Porównanie interwencji i wykroczeń w gminie

L. p.	Rok	Liczba interwencji ogółem	Liczba interwencji (Niebieska Karta)	Liczba wykroczeń		Liczba mandatów karnych
					w tym nieletni	
1	2006	2483	99	473	17	1144
2	2009	2885	95	566	22	905
3	2012	2451	47	581	20	477
4	2014	2005	50	1681	22	871
5	2016	1930	33	1830	8	778
6	2017	1845	47	129	2	524

Źródło: Dane własne KMP

Przestępczość na terenie miasta występuje nadal i utrzymuje się na stałym poziomie.

Mieszkańcy łap i sołectw gminnych obawiają się w największym stopniu:

- chuligaństwa i wandalizmu,
- alkoholizmu
- oraz zakłócania ciszy nocnej.

Potrzeba monitoringu miasta przy głównych ulicach czy na osiedlach mieszkaniowych.

Ważną rolę w zwalczaniu takich zjawisk odgrywają również płatne patrole piesze. Powyższe działania będą miały duży wpływ na poprawę stanu bezpieczeństwa na terenie miasta i gminy Łapy oraz podniesie poziom wizerunku miasta i prestiż wśród mieszkańców jak i osób przyjezdnych.

Dodatkowo nad bezpieczeństwem mieszkańców gminy Łapy czuwa Jednostka Ratowniczo – Gaśnicza Nr 5 w Łapach.

Najważniejsze potrzeby i problemy obszaru bezpieczeństwa w mieście i gminie Łapy :

- Spada dynamika w zakresie przestępstw najbardziej uciążliwych społecznie, czyli przeciwko mieniu, jak też tych najgroźniejszych to jest przeciwko życiu i zdrowiu,
- Niepożądane są wykroczenia porządkowe, czy wybryki chuligańskie w szczególności w centrum miasta jak i terenach rekreacyjnych popełniane przez osoby nietrzeźwe lub osoby w młodym wieku,
- Należy wprowadzić monitoring w miejscach szczególnie zagrożonych,
- Wykonać strzeżone kąpielisko dla mieszkańców.

Zadaniem Miejskiego Ośrodka pomocy Społecznej w Łapach jest udzielanie takiego wsparcia osobom i rodzinom, które umożliwi im samodzielną egzystencję, da szansę zaspokojenia podstawowych potrzeb, zapewni skuteczną realizację ról społecznych i stworzy możliwości rozwoju.

Tabela 6 Powody przyznawania pomocy społecznej w latach 2006-2017

Lp.	Rodzaj sytuacji życiowej	Liczba rodzin					
		2006	2009	2012	2014	2016	2017
1.	Ubóstwo	600	507	619	1127	1100	1047
2.	Sieroctwo	3	6	3	1	0	0
3.	Bezdomność	11	21	16	25	14	17
4.	Ochrona macierzyństwa	73	262	231	243	154	168
5.	Bezrobocie	784	925	1048	1135	1013	929
6.	Niepełnosprawność	228	284	210	249	246	216
7.	Długotrwała choroba	374	622	448	372	250	241
8.	Bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego w tym : - rodziny niepełne - rodziny wielodzietne	171	218	196	194	191	125
		128	165	155	145	129	91
		53	44	31	38	54	34
9.	Alkoholizm	14	32	37	33	8	22
10.	Powrót z zakładu karnego	13	26	17	12	2	6

Źródło: dane MOPS Łapy

Dominującymi powodami przyznania pomocy w latach 2006-2016 jest bezrobocie, ubóstwo, długotrwała choroba, ochrona macierzyństwa i niepełnosprawność. MOPS w Łapach pragnie również wdrożyć model organizowania społeczności lokalnej w Gminie Łapy na terenie Łap.

Wnioski obszaru pomocy społecznej :

- Utrzymuje się dziedziczenie ubóstwa, rodziny wieloprotymowe stale korzystające z pomocy społecznej,
- Utrzymuje się liczba osób i rodzin ubogich,
- Rodzin korzystające z pomocy nieumiejętnie zarządzają środkami finansowymi,
- Występuje niewystarczające wsparcie dla rodzin niewypełniających funkcji opiekuńczo-wychowawczych,
- Niewystarczające środki na pomoc społeczną związane są z migracją osób z gmin ościennych.

Działania strategiczne podejmowane są w kierunku zabezpieczenia potrzeb socjalnych jednostek i rodzin, uzyskania wyższego poziomu życia, minimalizacji skutków chorób, niepełnosprawności i starości oraz innych sytuacji społecznych.

Dokonując diagnozy problemów społecznych na terenie miasta korzystano z informacji i statystyk jednostek organizacyjnych samorządu terytorialnego, jednostek pozarządowych oraz instytucji działających w obszarze polityki społecznej. Nie poprzestając na analizie źródeł zastanych, którymi dysponują instytucje, wykorzystano wiedzę i kompetencje ekspertów powołanych do Zespołu.

Przygotowane wnioski i potrzeby zdefiniowane powyżej poddano wnikliwej analizie Zespołu podczas prac warsztatowych. W ten sposób opracowano **obszary problemowe**, które powinny stać się przedmiotem działań samorządu oraz całej społeczności lokalnej miasta i gminy Łapy na lata 2013-2021, są to :

I OBSZAR: WSPIERANIE RODZINY I ZAPOBIEGANIE KRYZYSOM W RODZINACH

II OBSZAR : ROZWÓJ RYNKU PRACY I POMOCY OSOBOM BEZROBOTNYM

III OBSZAR: WZMOCNIENIE SYSTEMU WSPARCIA I AKTYWNOŚCI OSÓB

STARSZYCH, NIEPEŁNOSPRAWNYCH

IV OBSZAR: ROZWÓJ ZASOBÓW SPOŁECZNYCH I INTEGRACJI

OBSZAR V: BUDOWANIE SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA

Działania strategiczne podejmowane są w kierunku zabezpieczenia potrzeb socjalnych jednostek i rodzin, uzyskania wyższego poziomu życia, minimalizacji skutków chorób, niepełnosprawności i starości oraz innych sytuacji losowych.

Rozwiązywanie problemów społecznych bez budowania zaplecza zasobów jest niemożliwe. Nawiązanie długofalowej współpracy i pozytywnych relacji, szczególnie z podmiotami instytucjonalnymi (np. samorządowymi, społecznymi, gospodarczymi, kościelnymi) pozwala wykorzystać kompetencje różnych podmiotów i gromadzić istniejące najlepsze doświadczenia, stanowiąc dobre wsparcie. Każdy podmiot, każda grupa nieformalna czy osoba indywidualna dysponuje zasobami materialnymi, bądź kapitałem, czyli wiedzą i doświadczeniem. Ten kapitał traktowany jest jako dobro najwyższej wartości na rynku społecznym i gospodarczym XXI w.

II. CZĘŚĆ PROGRAMOWA

Strategia pozwala zaplanować plan rozwoju społecznego gminy, przygotować konspekt działań zgodny z wcześniej wypracowaną misją, ze szczegółowym podziałem na najważniejsze obszary oraz ich poszczególne etapy realizacji. Pozwolą one przybliżyć nas do wcześniej ustalonych założeń.

Z zebranych oczekiwań co do działań w obszarach rozwiązywania problemów społecznych można sformułować cele strategii.

2.1. MISJA

Misja rozwoju jest określeniem takiego obrazu gminy, jaki chcieliby osiągnąć jej mieszkańcy za 7-10 lat, do roku 2021. Misja określa bardzo ogólnie do czego dążymy, jakie chcemy osiągnąć cele, jeśli podejmujemy działania strategiczne. W trakcie prac Zespołu została więc zdefiniowana jako pozytywne wyobrażenie przyszłości.

GMINA ŁAPY - BOGATA W RODZINY, DBAJĄCA O MŁODZIEŻ, DZIECI I OSOBY STARSZE.

GMINA - OTWARTA NA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ SPOŁECZNIE I EKONOMICZNIE

ORAZ ŚWIADOMA WŁASNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Główne cele strategiczne określają, co zamierzamy osiągnąć i do czego przyczyniają się opisane osiągnięcia. W wyniku analizy występujących problemów społecznych w gminie sformułowano pięć, prezentowanych poniżej celów problemowych polityki społecznej gminy:

2.2. CELE STRATEGICZNE. PROGNOZA ZMIAN.

Celem Strategii jest podjęcie systemowych rozwiązań problemów społecznych występujących w gminie Łapy i destabilizujących życie mieszkańców. Zapewnienie odpowiednich warunków do prawidłowego funkcjonowania osób i rodzin jest podstawowym zadaniem aktywnej i skutecznej

polityki lokalnej. Zintensyfikowanie ukierunkowanych działań pomocy społecznej ma doprowadzić do życiowego usamodzielniania i umiejętności rozwiązywania własnych problemów

Wytyczone cele zrealizowane zostaną przy wykorzystaniu istniejących instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sferze społecznej. Zintegrowanie lokalnego środowiska zagwarantuje pomoc i wsparcie osobom znajdującym się w trudnej sytuacji socjalno-bytowej oraz umożliwi ludziom życie w poczuciu poszanowania godności każdej osoby, eliminowanie dysfunkcji oraz równy dostęp do zasobów podstawowych usług.

Realizacja celów zawartych w strategii możliwa będzie poprzez opracowanie, wdrażanie i monitorowanie tworzonych harmonogramów roboczych, projektów i programów celowych.

CEL STRATEGICZNY I: WSPIERANIE RODZIN I ZAPOBIEGANIE KRYZYSOM W RODZINACH

CEL został skonstruowany w odpowiedzi na problemy i potrzeby społeczne, jakimi są: spadek dzietności i liczby ludności w gminie, dziedziczenie ubóstwa w rodzinach, utrzymującą się liczbę osób i rodzin ubogich, nieumiejętne zarządzanie środkami finansowymi przez rodziny/osoby, niewystarczające wsparcie dla rodzin niewypełniających funkcji opiekuńczo-wychowawczych, agresywne zachowania młodzieży i dzieci, brak stałej pomocy terapeutycznej oraz psychologicznej, punktu konsultacyjnego, niewystarczające konstruktywne zagospodarowanie czasu wolnego dzieci, zbyt mała oferta dla rodzin dot. spędzania czasu wolnego, niewystarczające środki na pomoc społeczną związane z migracją osób z gmin ościennych.

KIERUNKI DZIAŁANIA

1. Wypracowanie priorytetów na rzecz rodzin w gminie i realizacja ich poprzez program wspierania rodziny.
2. Wdrażanie nowych, efektywnych rozwiązań pomocowych.
3. Promocja dobrych praktyk na rzecz rodzin i dobrych wzorców wychowania.
4. Programy edukacyjne dla rodzin, młodzieży - w tym warsztaty zarządzania budżetem
5. Zintensyfikowanie i rozwój form pracy socjalnej i asystentury rodzinnej.
6. Zwiększenie dostępności do specjalistów. Wspieranie i organizowanie edukacji i poradnictwa małżeńskiego, specjalistycznego i rodzinnego.
7. Tworzenie warunków do realizacji programów socjoterapeutycznych.
8. Wsparcie dzieci w rodzinach – organizacja stypendiów szkolnych, pomocy rzeczowej itp.

9. Opracowywanie i realizacja programów specjalnych na rzecz dziecka i rodziny:
 - tworzenie grup rodzinnych,
 - utworzenie grupy wsparcia dziennego dla małoletnich i samotnych matek,
 - utworzenie poradni specjalistycznej dla rodziców i dzieci.
10. Wprowadzenie własnych zasad i regulacji dotyczących rodzin korzystających z pomocy.
11. Upowszechnianie informacji o podmiotach świadczących pomoc dziecku i rodzinie.
12. Budowanie lokalnych partnerstw na rzecz pozyskiwania zewnętrznych środków na usługi dla rodzin.
13. Tworzenie partnerstw z ngo, kościołem i instytucjami pracujących na rzecz ubóstwa.

CEL STRATEGICZNY II : ROZWÓJ RYNKU PRACY I POMOCY OSOBOM BEZROBOTNYM

CEL wynika z odpowiedzi na: wysokie bezrobocie wśród mieszkańców, szczególnie osób młodych i rolników, niedostosowanie wykształcenia młodzieży do lokalnego rynku pracy, dążenia rodziców do uzyskania przez młodzież wyższego wykształcenia, niedostateczną liczbę lokalnych zakładów i miejsc pracy, konieczność ograniczenia zatrudnienia w oświacie w związku z niżem demograficznym oraz niewystarczającą liczbę inwestycji zewnętrznych w gminie.

KIERUNKI DZIAŁANIA

1. Przygotowanie kompleksowego, ciągłego projektu rozwoju gospodarczego i zrównoważonego gminy. Bieżący monitoring ofert i opracowanie projektów mających na celu rozwiązywanie problemu bezrobocia w szczególności wśród rolników, młodzieży, osób bez wykształcenia.
2. Działania edukacyjne, szkoleniowe i warsztatowe dotyczące wiedzy i umiejętności ekonomiczno-gospodarczych dla różnych grup społecznych.
3. Profilaktyka i redukcja psychospołecznych skutków bezrobocia:
 - praca psychologów, doradców zawodowych, prawników, pracowników socjalnych,
 - aktywizacja zawodowa,
 - akcje edukacyjne, Prowadzenie punktu doradztwa zawodowego, szkolnych klubów kariery,
 - zatrudnienie socjalne, wspieranie podjęcia pracy w spółdzielniach socjalnych oraz samozatrudnienia,
 - uruchomienie grup samopomocowych.
4. Prowadzenie prac społecznie użytecznych, robót interwencyjnych, staży i kontraktów socjalnych dla osób nieaktywnych. Zwiększenie środków finansowych na miejsca pracy subsydiowane oraz dofinansowywanie tworzenia miejsc pracy dla osób w sytuacji szczególnej

na rynku. Zwiększenie środków na zakup materiałów do realizacji zadań w ramach subsydiowanych sposobów zatrudnienia .

5. Rozwój ekonomii społecznej, w tym prowadzenie Centrum Integracji Społecznej, Klubów Integracji Społecznej.
6. Promocja zawodów i ścieżek zawodowych dla młodzieży, wykorzystanie IT w dotarciu do młodych osób, kampanie dla rodziców i młodzieży
7. Promocja i wspierania rodzinnego biznesu, agroturystyki i innych usług wykorzystujących lokalny potencjał sołectw, położeń i produkty lokalne.
8. Rozwój usług społecznych – edukacja, terapia, zdrowie.
9. Budowanie lokalnych rozwiązań niepublicznych w edukacji.
10. Promocja dobrych praktyk, udział w warsztatach i wizytach studyjnych dotyczących rozwiązań i projektów edukacyjnych (np. usługi dla sołectw).
11. Wykorzystanie potencjału do wspierania gmin ościennych- np. stworzenie inkubatora dla innych gmin, organizacji.
12. Budowa sieci współpracy między instytucjami i organizacjami pracującymi na rzecz rynku pracy
13. Promocja dobrych praktyk, udział w warsztatach i wizytach studyjnych młodzieży
14. Stała współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy w zakresie monitorowania zjawiska bezrobocia.

CEL STRATEGICZNY III: WZMOCNIENIE SYSTEMU WSPARCIA I AKTYWNOŚCI OSÓB STARSZYCH, NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Trzeci cel odpowiada na zgłoszone przez instytucje i społeczność miasta/gminy następujące trudności, potrzeby i problemy: nadal funkcjonujące bariery architektoniczne, wyobcowanie osób starszych i samotnych – 20,3 % mieszkańców to osoby w wieku poprodukcyjnym, niska aktywność osób starszych i niepełnosprawnych z terenu sołectw, dysproporcje w dostępie do usług osób starszych i niepełnosprawność mieszkających poza miejscowością gminną.

KIERUNKI DZIAŁANIA

1. Adaptacja lokali miejskich na potrzeby społeczne.
2. Rozwijanie systemu pomocy/usług osobom starym, chorym i niepełnoprawnym w ich środowisku zamieszkania:
 - usługi opiekuńcze, dostarczanie obiadów,

- usługi pralnicze, prace porządkowe,
 - prowadzenie klubów seniora i Uniwersytetów III Wieku,
 - stworzenie bazy danych o osobach i placówkach świadczących usługi opiekuńcze, pielęgniarские,
 - organizowanie zajęć warsztatowych dla niepełnosprawnych,
 - realizacja programów wolontarystycznych prowadzonych przez organizacje pozarządowe,
 - uruchomienie wolontariatu na rzecz pomocy osobom starszym, niepełnosprawnym.
3. Uruchomienie i prowadzenie Zakładu Aktywizacji Zawodowej.
 4. Kontynuacja działalności ŚDS, uruchomienie rodzinnych domów pomocy.
 5. Kontynuacja likwidacji barier architektonicznych i komunikacyjnych:
 - umożliwienie pokonywania różnych poziomów w miejscach gdzie występują różnice wysokości,
 - stosowanie różnych sposobów orientacji ułatwiających poruszanie się,
 - systematyczne przystosowywanie do potrzeb osób niepełnosprawnych obiektów użyteczności publicznej,
 - świadczenie usług przewozowych samochodem specjalnie przystosowanym do potrzeb osób niepełnosprawnych.
 6. Udział gminy w projektach celowych na rzecz osób niepełnosprawnych.
 7. Organizacja pomocy psychologiczno-pedagogicznej.
 8. Rozwój pracy socjalnej na rzecz integracji osób niepełnosprawnych.
 9. Poszerzenie integracyjnego systemu edukacji:
 - zatrudnianie i szkolenie fachowej kadry do pracy w oświatowych placówkach integracyjnych,
 - ułatwianie dostępu uczniom niepełnosprawnym do sprzętu rehabilitacyjnego zmniejszającego skutki niepełnosprawności,
 - prowadzenie działań profilaktycznych i rehabilitacyjnych,
 - edukowanie rodziców, kampanie promujące konstruktywne postawy rodzicielskie.
 10. Przygotowanie i upowszechnianie informatorów, stron WWW i innych nośników informacji o formach wsparcia osób zależnych i ich prawach.
 11. Współpraca z instytucjami, organizacjami, kościołami, związkami wyznaniowymi, które prowadzą akcje na rzecz ludzi starych, niepełnosprawnych, chorych. Wspieranie działalności organizacji pozarządowych i grup nieformalnych działających na rzecz osób zależnych.

Czwarty CEL określa zdiagnozowany obszar dotyczący problemów związanych z: wysoką liczbą dzieci dojeżdżających do szkół - około 50%, brakiem opieki nad małymi dziećmi podczas dojazdu , wykluczenie transportowe mieszkańców poza miejscowością gminną z kultury i zajęć rozwojowych, niedostosowanie miejsc spotkań dla młodzieży, niedostateczne wykorzystanie bazy lokalowej, obiektów sportowych, nierówność szans edukacyjnych wychowania przedszkolnego.

KIERUNKI DZIAŁANIA

1. Inicjowanie i rozwój form integracji rodzin ze społecznością lokalną – wspieranie wypoczynku rodzinnego; współorganizowanie i promowanie imprez integracyjnych i kulturalnych, festynów, konkursów, spartakiad itp.
2. Wykorzystywanie różnorodnych form komunikacji ze społecznością w celu efektywnego wykorzystania obiektów sportowych – ogłoszenia i informacje w gazetach lokalnych, Internecie, w tym strony urzędu i ngo, spotkania/warsztaty ze społecznością, gry miejskie itp.
3. Współtworzenie gminnego kalendarza kultury i edukacji w sposób partycypacyjny, korzystanie z różnorodnych form konsultacji i promocji. Dostosowanie oferty do potrzeb i możliwości społeczności wiejskich (usługi lokalne, itp.)
4. Stworzenie i prowadzenie tabeli aktywności i usług w gminie. Upowszechnienie informacji o ofercie.
5. Rozwój usług lokalnych i lokalnych miejsc pomocy w sołectwach. Wykorzystanie środków zewnętrznych nowego okresu programowania do tworzenia usług.
6. Rozwój nieodpłatnych form rozwoju zainteresowań.
7. Organizowanie spotkań i wydarzeń edukacyjnych, promocja według rozpoznanych i efektywnych źródeł upowszechniania
8. Wykorzystanie funduszy sołeckich wraz z edukacją lokalną dotycząca jej zastosowania.
9. Wykorzystanie nowego okresu programowania EFS do realizacji lokalnych usług, rozwoju organizacji, grup i ekonomii społecznej na poziomie sołectw.
10. Uruchomienie mieszkań chronionych, zwiększenie dostępności lokali socjalnych.
11. Pozyskanie środków na remont bibliotek i doposażenie księgozbioru, rozwój projektów innowacyjnych w bibliotekach, czytelnicy, rozwój obiektów sportowych.
12. Rozwój edukacji przedszkolnej i żłobkowej, pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój form alternatywnych .
13. Pozyskanie przy pomocy partnerów nowych środków na realizację młodzieżowych pomysłów.
14. Sukcesywne planowanie i doposażenie świetlic i klubów, biblioteki, centrów kultury.

15. Wypracowane i wdrożenie mechanizmu promowania wolontariatu. Mianowanie osoby odpowiedzialnej.

CEL STRATEGICZNY V: BUDOWANIE SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA

Kolejna grupa trudności wyodrębna w strategii CEL sfery bezpieczeństwa związany z: niedostatecznym poziomem poczucia bezpieczeństwa wśród mieszkańców (28% nie czuje się bezpiecznie), grupy młodzieży zakłócające spokój mieszkańców, wzrostem wykroczeń i zachowań chuligańskich, zjawiskiem przemocy wśród młodzieży i w rodzinach, interwencji w tym zakresie.

KIERUNKI DZIAŁANIA

1. Organizacja bezpiecznych dojazdów dzieci i dorosłych na zajęcia.
2. Promocja organizacji działających na rzecz młodzieży.
3. Współpraca streetworkerów i młodzieży w obszarze bezpieczeństwa. Rozwój alternatywnych form spędzania czasu wolnego dla młodzieży.
4. Instalacja monitoringu zewnętrznego i wewnętrznego na obiektach gminnych.
5. Wzrost liczby patroli w gminie.
6. Realizacja projektów celowych probacji alternatywnej.
7. Realizacja programu Przeciwdziałania Przemocy, prowadzenie LZI, grup wsparcia i mieszkań chronionych.
8. Rozwój kadr pomocowych, szkolenia i warsztaty służące podnoszeniu kompetencji i jakości usług bezpieczeństwa.
9. Współpraca ze szkołami i ośrodkami terapeutycznymi w kierunku budowania kompleksowych programów zapobiegania agresji.
10. Prowadzenie i kontynuacja działań edukacyjnych i profilaktycznych.

PROGNOZA ZMIAN

W rezultacie podjętych działań ujętych w „Strategii Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Łapy na lata 2014-2021” przewiduje się wzrost zaufania mieszkańców do

instytucji pomocowych, wzrost aktywności społeczno- gospodarczej mieszkańców oraz zmniejszenie zasięgu występujących na jego terenie problemów społecznych.

Tabela przedstawia prognozę zmian problemów społecznych na terenie Gminy w wyniku realizacji Strategii.

Tabela 7 Prognoza zmian problemów społecznych

Problem społeczny	Prognoza zmian
Bezrobocie	<ul style="list-style-type: none"> - spadek liczby osób bezrobotnych, - wzrost liczby miejsc pracy w wyniku powstania nowych podmiotów gospodarczych, - poprawa dostępu usług świadczonych przez PUP, - aktywizacja osób bezrobotnych zagrożonych wykluczeniem społecznym, - zwiększenie szans osób bezrobotnych na znalezienie zatrudnienia poprzez odpowiednie dostosowanie ich kwalifikacji do wymagań rynku pracy, - wzmocnienie kompetencji i potencjału osób, które ubiegają się o zatrudnienie.
Osoby starsze, Niepełnosprawność	<ul style="list-style-type: none"> - poprawa jakości i dostępności opieki zdrowotnej dla osób starszych, - wzrost aktywności osób starszych poprzez zapewnienie im dostępu do rekreacji, kultury, wypoczynku, - rozwój wolontariatu na rzecz pomocy seniorom, - powstanie kolejnych organizacji pozarządowych na rzecz osób niepełnosprawnych, - podniesienie jakości życia osób niepełnosprawnych poprzez likwidację barier architektonicznych i psychologicznych w miejscach publicznych, - wzrost zaangażowania osób niepełnosprawnych w życie społeczne i zawodowe, - zwiększenie zatrudnienia osób z niepełnosprawnością, - zwiększenie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.
Przestępczość	<ul style="list-style-type: none"> - zmniejszenie liczby przestępstw na terenie Gminy, - eliminowanie aktów wandalizmu i chuligaństwa poprzez

	<p>odpowiednie zagospodarowanie czasu wolnego dzieci i młodzieży,</p> <ul style="list-style-type: none"> - zapewnienie bezpieczeństwa w szkołach i ich otoczeniu, - ochrona ofiar przestępstw, - zwiększenie aktywności służb publicznych w przeciwdziałaniu przestępczości.
Problemy w rodzinie	<ul style="list-style-type: none"> - podniesienie skuteczności w kształceniu kompetencji opiekuńczo-wychowawczych rodzin, - zwiększenie dostępności pracy socjalnej i asystentury rodzinnej, - wdrożenie programów pomocowych skierowanych do rodzin, - wsparcie dzieci- stypendia szkolne, pomoc rzeczowa, - zwiększanie dostępności do specjalistycznej pomocy psychologicznej dla rodzin dotkniętych problemami, - realizacja programów specjalistycznych dla dzieci i młodzieży, - organizowanie edukacji i poradnictwa małżeńskiego, specjalistycznego, rodzinnego, - zmniejszenie różnic w jakości życia dzieci i młodzieży z różnych środowisk, - zmniejszenie skali patologii w rodzinach.

Prognozowane zmiany zostaną osiągnięte poprzez współpracę wszystkich osób, stowarzyszeń oraz instytucji i organizacji pozarządowych działających dla dobra mieszkańców Gminy Łapy w zakresie pomocy społecznej.

Poniższy harmonogram został skonstruowany przez Zespół ds. Opracowania Strategii. Zawiera najważniejsze zadania do realizacji przez społeczność w latach 2014 -2021.

Lp.	Kierunki działań wybrane z celów strategii	Efekty działań/ wskaźniki realizacji	Instytucje odpowiedzialne i zaangażowane	Okres realizacji
CEL STRATEGICZNY I: WSPIERANIE RODZIN I ZAPOBIEGANIE KRYZYSOM W RODZINACH				
1	Wdrażanie nowych, efektywnych rozwiązań pomocowych, projektów kierunkowych.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Realizacja Karty Dużej Rodziny 2. Realizacja programu Rodzina 500+ 3. Zwiększenie liczby miejsc w żłobkach, przedszkolach, alternatywnych formach opieki 4. Realizacja kontraktów rodzinnych i socjalnych 5. Prowadzenie Klubu Urwisa 	<p>jednostki samorządu miejskiego, powiatowego oraz ich jednostki organizacyjne, MOPS, PCPR, MKRPA, placówki oświatowe, poradnie, organizacje pozarządowe, grupy nieformalne, parafie, media</p>	Działanie ciągłe w horyzoncie czasowym strategii
2	Zintensyfikowanie i rozwój form pracy socjalnej i asystentury rodzinnej.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Utrzymanie/zwiększenie zatrudnienia asystentów rodzinnych 2. Wprowadzenie specjalizacji pracowników socjalnych 3. Wdrażanie rozwiązań aktywnej integracji w sołectwach i miejscowości gminnej. 		
3	Zwiększenie dostępności do specjalistów.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pozyskanie kadry specjalistycznej dla gminy. 2. Wsparcie kadry w dokształcaniu. 3. Dostosowanie godzin działających usług, punktów na rzecz rodziny do potrzeb środowiska. 		
4	Tworzenie warunków do realizacji programów socjoterapeutycznych.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wsparcie finansowe i kadrowe programów socjoterapii. 2. Wzrost liczby dzieci i dorosłych objętych 		

		programami socjoterapii. 3. Wdrażanie programów rekomendowanych przez Miejską Komisję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.		
CEL STRATEGICZNY II: ROZWÓJ RYNKU PRACY I POMOCY OSOBOM BEZROBOTNYM				
Lp.	Kierunki działań wybrane z celów strategii	Efekty działań/ wskaźniki realizacji	Instytucje odpowiedzialne i zaangażowane	Okres realizacji
5	Promocja i wspieranie rodzinnego biznesu, agroturystyki i innych usług wykorzystujących lokalny potencjał sołectw, położenie i produkty lokalne.	<ol style="list-style-type: none"> Zorganizowanie i przeprowadzenie konkursu na Społeczny Biznes. Inicjowanie i organizowanie wydarzeń związanych z lokalnymi produktami. Organizacja szkoleń i edukacji dla lokalnych sołectwa i gospodarstw rolnych. Pozyskiwanie środków zewnętrznych w partnerstwach z sołectwami, organizacjami na rozwój rodzinnych firm, agroturystyki Udział w szkoleniach dla pracowników samorządu/ngo w obszarze ekonomii społecznej- minimum raz w roku, zakończone wspólnie wypracowanym projektem. 	<p>jednostki samorządu miejskiego, powiatowego oraz ich jednostki organizacyjne, MOPS, placówki oświatowe, organizacje pozarządowe, grupy nieformalne, parafie, podmioty ekonomii społecznej, media, uczelnie wyższe i instytucje badawcze, szkoleniowe, poradnie, PUP Filia w Łapach</p>	Działanie ciągłe w horyzoncie czasowym strategii
Lp.	Kierunki działań wybrane z celów strategii	Efekty działań/ wskaźniki realizacji	Instytucje odpowiedzialne i zaangażowane	Okres realizacji
CEL STRATEGICZNY III: WZMOCNIENIE SYSTEMU WSPARCIA I AKTYWNOŚCI OSÓB STARSZYCH I NIEPEŁNOSPRAWNYCH				

8	<p>Adaptacja lokali miejskich na potrzeby społeczne.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Przygotowanie instytucji, podmiotów ekonomicznej do adaptacji lokali. 2. Wytypowanie lokali gminnych przez Radę Miejską dla osób potrzebujących (bezdomnych, niepełnosprawnych, ofiar przemocy i innych wraz z zaangażowaniem tych grup). 3. Funkcjonowanie Dziennego Domu „Senior Wigor” 4. Podjęcie działań zmierzających do uruchomienia ZAZ – pozyskanie organizatora, środków i zaplanowanie misji. 5. Uruchomienie rodzinnych domów dla osób starszych i niepełnosprawnych. 6. Wykorzystanie zasobów gminy- CIS, spółdzielnia socjalna do remontów i adaptacji bazy lokalnej, w tym do likwidacji barier 	<p>jednostki samorządu miejskiego, powiatowego oraz ich jednostki organizacyjne, <u>MOPS</u>, PCPR, placówki oświatowe, organizacje pozarządowe, parafie, poradnie, podmioty ekonomicznej, społecznej, media, uczelnie wyższe i instytucje badawcze, szkoleniowe, placówki służby zdrowia</p>	<p>Działanie ciągłe w horyzoncie czasowym strategii</p>
9	<p>Wspieranie działalności organizacji pozarządowych i grup nieformalnych działających na rzecz osób zależnych.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Włączenie zadań na rzecz osób zależnych do Programu Współpracy z NGO. 2. Wsparcie dotacyjne i merytoryczne przedsięwzięć skierowanych do osób zależnych przez samorząd. 3. Pozyskiwanie środków zewnętrznych na 		

	realizację zadań.		
Lp.	Kierunki działań wybrane z celów strategii	Efekty działań/ wskaźniki realizacji	Instytucje odpowiedzialne i zaangażowane
CEL STRATEGICZNY IV: ROZWÓJ ZASOBÓW SPOŁECZNYCH I INTEGRACJI			
10	Inicjowanie i rozwój różnych form integracji rodzin ze społecznością lokalną.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wspieranie wycieczek i promowanie imprez integracyjnych i kulturalnych, festynów, konkursów, spartakiad itp. 2. Współorganizacja wydarzeń z ngo, grupami i społecznościami lokalnymi. 	<p>jednostki samorządu miasta, powiatu oraz ich jednostki organizacyjne, MOPS, PCPR, poradnie, grupy nieformalne, placówki</p>
11	Wykorzystywanie różnorodnych form komunikacji ze społecznością w celu efektywnego wykorzystania obiektów gminnych.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ogłoszenia i informacje w gazetach lokalnych, Internecie, w tym strony urzędu i ngo, 2. Organizacja spotkań/warsztatów ze społecznością, gry miejskie itp. 3. Wykorzystanie potencjału lokalowego i zasobów kadrowych szkół, instytucji szkoleniowych i organizacji do lokalnych działań. 	<p>oświatowe, <u>organizacje</u> <u>pozarządowe</u>, parafie, podmioty ekonomii społecznej, media, SP ZOZ, NZOZ</p>

Działanie ciągłe w horyzontie czasowym strategii

CEL STRATEGICZNY V: BUDOWANIE SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA			Działanie ciągłe w horyzoncie czasowym strategii
12	Rozwój działań alternatywnych na rzecz młodzieży.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Współpraca streetworkerów, wychowawców podwórkowych, animatorów i młodzieży w obszarze rozwoju zainteresowań/kultury . 2. Opracowanie założeń do pracy z młodzieżą w gminie. 3. Przygotowanie i szkolenie streetworkerów. 4. Wdrożenie programów alternatywnych dla młodzieży wspólnie z nią wypracowanych. 	<p>jednostki samorządu miasta, powiatu oraz ich jednostki organizacyjne, MOPS, PCPR, <u>MIKRAPA</u>, placówki oświatowe, organizacje pozarządowe, parafie, podmioty ekonomii społecznej, media, poradnie, policja, straż pożarna, NZOZ, <u>policja</u>, prokuratura</p>
13	Wzrost liczby patroli w gminie.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Określenie i utrzymanie liczby patroli na poziomie zapewniającym bezpieczeństwo mieszkańców. 2. Wsparcie finansowe przez samorząd działań z zakresu bezpieczeństwa. 	

2.3. MONITORING I WDRAŻANIE STRATEGII

Monitoring i ewaluacja zapisów strategicznych polegają na systematycznej ocenie oraz modyfikacji kierunków działania w przypadku istotnych zmian.

Elementami skutecznego monitoringu i ewaluacji będą przede wszystkim:

- a) **Burmistrz Łap** odpowiedzialny za wdrażanie strategii oraz wsparcie koordynatora, zespołu i instytucji przy realizacji strategii.
- b) **Rada Miejska** pełni bieżący nadzór nad realizacją, czuwa, aby przy tworzeniu budżetu uwzględniane były wybrane kierunki działania i projekty, uchwała zmiany w strategii.
- c) **Zespół Wdrożeniowy** powołuje Burmistrz Łap, a w jego skład wchodzi osoby z zespołu ds. opracowania strategii, wyznaczony Koordynator, przedstawiciele społeczności lokalnych zaproszeni przez Koordynatora.

Członkowie zespołu:

- uczestniczą co najmniej raz z roku w spotkaniach;
- opracowują i analizują materiał z monitoringu, opiniują nowe projekty i wskazują priorytetowe kierunki ;
- wspierają koordynatora w przygotowaniu badań monitoringowych;
- opracowują wraz z koordynatorem projekty;
- włączają się w realizację projektów i monitorują je.

Zespół swoją ocenę może przekazać Burmistrzowi i Radzie, sugerując przyjęcie proponowanych rozwiązań, np. programów celowych.

d) **Koordynator wdrażania Strategii - Dyrektor MOPS Łapy**

- zapewnia, aby każdy z zespołu posiadał aktualną wersję strategii,
- gromadzi dokumentację związaną ze strategią,
- prowadzi monitoring,
- współorganizuje raz w roku spotkania Zespołu Wdrożeniowego;
- przedkłada informacje z realizacji Programu raz w roku podczas sesji Rady Miasta ;
- opracowuje wraz z zespołem nowe projekty oraz wybiera działania priorytetowe;
- prowadzi akcję informacyjną i promocyjną Strategii.

Zapewnienie spójności z innymi dokumentami strategicznymi.

Podmioty realizujące zadania i projekty powinny sprawować opiekę nad tym, aby zapisy strategii były uwzględniane w innych dokumentach programowych miasta i gminy Łapy.

System aktualizacji:

- część diagnostyczna będzie poddawana przeglądowi oraz aktualizacji raz na 4 lata (aktualizacja stan na 31.12.2016)
- część „programowa” (cele, kierunki działań, projekty) będzie poddawana przeglądowi i aktualizacji raz w roku,
- po wprowadzeniu zmian Koordynator zobowiązany jest dostarczyć wszystkim zainteresowanym stronom informację o dokonanej aktualizacji.

Niniejszy dokument, po uchwaleniu przez Radę Miejską powinien być opublikowany na stronie internetowej, a ponadto przekazany uczestnikom procesu planowania oraz wszystkim jednostkom i instytucjom, którzy zostaną zobowiązani do realizacji strategii.

Pierwszy harmonogram realizacji strategii został opracowany podczas ostatniego spotkania zespołu jako dwuletni. W kolejnym roku kalendarzowym zostanie poddany weryfikacji podczas pierwszego spotkania Zespołu Wdrożeniowego.

PROGRAMY I PROJEKTY

Strategia Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych będzie skuteczna o ile przedstawiciele samorządu lokalnego znajdą zasoby umożliwiające budowę i realizację programów celowych zgodnych z przyjętymi kierunkami działań. Programy można realizować w okresach rocznych, dłuższych lub krótszych, w zależności od charakteru danego projektu.

Przy budowie projektów znaczenie będą miały środki, które Rada Miejska rocznie będzie przeznaczała na ten cel. Projekty można realizować w ramach

- a) własnych zasobów samorządu,
- b) poprzez organizacje pozarządowe, kościoły,
- c) poprzez inne instytucje zewnętrzne, partnerstwa.

Projekty i programy mogą być przyjmowane przez Radę Miejską stosownymi uchwałami, które winny przybierać formę załączników do niniejszej Strategii. Projekty i programy realizowane w ramach Strategii powinny być zgodne z przyjętymi kierunkami działań.

Monitoring

Bazą informacji statystycznej, zbieranej na potrzeby wskaźników monitorowania będą źródła i statystyki na poziomie miasta i gminy. Poza tym bazę tę będą stanowiły informacje i dane otrzymane od instytucji i grup środowiskowych zebrane w trakcie spotkań Zespołu.

Przedsięwzięcia monitorowane i koordynowane będą przez Zespół wdrożeniowy podczas spotkań oraz wskazywane przez realizatorów projektów w trakcie wdrażania pod kątem:

- stopnia realizacji założeń oraz celów;
- efektywności, rzetelności i jakości realizowanych w jej ramach zadań.

Informacja z realizacji Strategii będzie przedstawiana raz w roku podczas sesji Rady Miejską przez Koordynatora. Odnosić się będzie do celów, kierunków działania i zadań zapisanych w Strategii.

2.4. RAMY FINANSOWE

Zakłada się, że ramy finansowe Strategii Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych w Gminie Łapy obejmują lata 2014-2021 .

Realizacja proponowanych celów i działań nastąpiła w 2017 roku przy wykorzystaniu następujących źródeł finansowania:

- środki własne pochodzące z budżetu gminy- 5237794,82 zł
- środki przekazane w gminie z budżetu państwa (dotacje)- 25796283,56 zł
- środki funduszy krajowych (PFRON); -
- projekty systemowe i konkursowe w ramach środków z Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej oraz Unii Europejskiej- 278600zł
- środki pochodzące z funduszy pomocowych Unii Europejskiej (Europejski Fundusz Społeczny) – 450289,33zł.

ZAKOŃCZENIE

Polityka społeczna oparta na określonych zasadach, normach i wartościach może być postrzegana jako przewodnik działania władz samorządowych w celu:

- kształtowania warunków życia ludności oraz stosunków międzyludzkich, ogólnych warunków rozwoju;
- harmonizowania i godzenia rozbieżnych interesów różnych grup społecznych, a tym samym tworzenia warunków dla pokoju społecznego między kapitałem a pracą.

Zasady, które stają się dla Zespołu Strategii podstawowymi fundamentami budowania społeczności lokalnej, wolnej od zagrożeń i problemów społecznych, to:

1. Zasada samopomocy – przejawia się w istnieniu i rozwoju pomocy wzajemnej ludzi, zmagających się z podobnymi problemami życiowymi oraz pomocy silniejszych dla słabszych; zazwyczaj w ramach niewielkich nieformalnych grup.
2. Zasada przezorności – oznacza, że bezpieczeństwo socjalne jednostki nie może być tylko efektem świadczeń ze strony społeczeństwa, ale wynikać powinno także z odpowiedzialności człowieka za przyszłość własną i rodziny.
3. Zasada solidarności społecznej – najczęściej rozumiana jako przenoszenie konsekwencji, niekiedy utożsamiana z solidaryzmem społecznym, oznaczającym wyższość wspólnych interesów członków społeczeństwa nad interesami poszczególnych klas lub warstw.
4. Zasada pomocniczości – oznacza przyjęcie określonego porządku, w jakim różne instytucje społeczne dostarczają jednostce wsparcia, gdy samodzielnie nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb; w pierwszej kolejności pomoc powinna pochodzić od rodziny, a następnie od społeczności lokalnej, a na końcu od państwa.
5. Zasada partycypacji – wyraża się w takiej organizacji życia społecznego, by poszczególni ludzie mieli możliwości pełnej realizacji swoich ról społecznych, zaś poszczególne grupy mogły zajmować równoprawne z innymi miejsce w społeczeństwie.
6. Zasada samorządności – stanowi realizację takich wartości, jak wolność, podmiotowość człowieka; realizowana jest poprzez taką organizację życia społecznego, by jednostki i grupy miały zagwarantowane prawo do aktywnego udziału w istniejących już instytucjach społecznych i tworzenia nowych instytucji w celu skuteczniejszego zaspokajania potrzeb i realizacji interesów.
7. Zasada dobra wspólnego – przejawia się w takich działaniach władz publicznych, które uwzględniają korzyści i interesy wszystkich obywateli i polegają na poszukiwaniu kompromisów tam, gdzie interesy te są sprzeczne.
8. Zasada wielosektorowości – polega na równoczesnym funkcjonowaniu publicznych podmiotów polityki społecznej, organizacji pozarządowych i instytucji rynkowych, które dostarczają środków i usług służących zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa.

Strategia Integracji i Rozwiązywania Problemów Społecznych jest mapą, której celem jest naświetlanie istniejących problemów społecznych w gminie Łapy i określenie kierunków działań zmierzających do ich rozwiązania. Nie daje ona jednak konkretnego przepisu, a jedynie podpowiada, co należy zrobić, aby zniwelować niepożądane zjawiska społeczne lub im zapobiegać.

Strategia nie jest stabilna, niezmienna i ostateczna, ma bowiem charakter otwarty i elastyczny. Oznacza to, że poszczególne jej elementy w trakcie realizacji mogą być modyfikowane, zmienione i dostosowane do sytuacji społecznej.

Samorząd miasta i gminy Łapy pragnie w tym miejscu złożyć gorące podziękowania wszystkim instytucjom, organizacjom, grupom oraz przedstawicielom Zespołu ds. Opracowania Strategii za sumienną pracę, wysiłki i zaangażowanie w budowanie uspołecznionego dokumentu.

